

Barbara Stanecka-Tyralska

ANALIZA STRUKTURY MORFOLOGICZNEJ NAZWISK MIESZKANCÓW
DAWNEGO POWIATU BRZEZIŃSKIEGO W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

Analiza morfologiczna nazwisk mieszkańców dawnego powiatu brzezińskiego w województwie łódzkim została dokonana na podstawie materiału obejmującego cały dawny powiat brzeziński, w skład którego wchodziły 284 wsie oraz trzy miasta: Brzeziny, Koluszki, Stryków¹.

Materiał, na podstawie którego dokonano analizy, jest materiałem XIX i XX-wiecznym (z rzadka XVIII-wiecznym), pochodzącym z ekscerpcji ksiąg meldunkowych, które znajdowały się w Gromadzkich Radach Narodowych (w latach 1968-1972). Został on sprawdzony w terenie oraz skonfrontowany niejednokrotnie z Aktami Stanu Cywilnego Parafii Brzezińskiej, znajdującymi się w Archiwum Państwowym Miasta Łodzi i Województwa Łódzkiego, a także z Aktami Miejskimi, tyczącymi dawnych miast, obecnie wsi, znajdujących się na terenie powiatu brzezińskiego, jak również z XIX-wiecznymi Aktami Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, znajdującymi się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, a dotyczącymi omawianego terenu.

Materiał jest więc pełnym XIX i XX-wiecznym materiałem z dawnego powiatu brzezińskiego. W sumie przebadano nazwiska 94 159 osób, co stanowi 5515 poddanych analizie haseł nazwiskowych.

W artykule tym będą omówione procesy słowotwórcze zachodzące w nazwiskach, a mianowicie chodzi tu o wyodrębnienie typowych su-

¹ Badania objęły teren powiatu brzezińskiego w granicach z 1968 r.

fiksów tworzących nazwiska na omawianym terenie oraz wskazanie częstości ich występowania, na co pozwala pełny materiał nazwiskowy dotyczący powiatu.

Jak wygląda więc budowa morfologiczna nazwisk powiatu brzezińskiego? Zdecydowanie przeważa proces derywacji sufiksальной, zarówno w odniesieniu do formacji tworzonych od nazw własnych, jak i od wyrazów pospolitych. Na ogólną liczbę 5515 nazwisk - formacji podstawowych jest 1494, to jest 27,0% całości, zaś pochodnych 4021, co stanowi 73,0% całości. Zatem stosunek formacji podstawowych do derywowanych ma się jak 1 : 2,7. Formacje derywowane utworzone zostały przez 104 przyrostki². Szczegółowe dane co do liczebności poszczególnych formacji obrazuje tab. 1.

Tabela 1

Zestawienie produktywności przyrostków tworzących nazwiska od wyrazów podstawowych

Przyrostek	Nazwiska									
	od nazw własnych					od nazw pospolitych	wieloznaczne	obce	niejasne	ogółem
	od imion	od nazw etn. i nar.	od nazw miejscowych	od nazwisk	razem					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
-a	28	2	-	-	30	59	-	6	-	95
-o	11	1	-	-	12	5	-	-	-	17
-ba	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3
-yba	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-da	5	-	-	-	5	3	-	-	-	8

² Dla porównania można podać, że na niezbyt odległym terenie, a mianowicie w Łodzi, jak wynika z pracy J. Mączyńskiego, *Nazwiska Łożdzian*, Łódź 1970, s. 244, stosunek formacji podstawowych do pochodnych wynosi 1 : 2,85, jest więc zbliżony do stanu z Brzezińskiego. Jeśli zaś idzie o ilość formantów tworzących nazwiska, to w Łodzi na ogólną liczbę 1212 przebadanych

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
-uda	1	-	-	-	1	3	-	-	-	4
-zda	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
-ęda	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
-izda	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-do	2	-	-	-	2	-	-	-	-	2
-ga	1	-	-	-	1	1	-	-	-	2
-aga	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3
-oga	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-iga//-yga	-	-	-	-	-	4	-	-	-	4
-ag	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-ach	3	-	-	-	3	4	-	-	-	7
-och	1	-	-	-	1	1	-	-	-	2
-ocha	3	-	-	-	3	3	-	-	-	6
-echa	1	-	-	-	1	2	-	-	-	3
-ich//-ych	6	-	-	-	6	8	-	-	-	14
-icha//-ycha	1	-	-	-	1	1	-	-	-	2
-uch	1	-	-	-	1	4	-	-	-	5
-ucha	2	-	-	-	2	2	-	-	-	4
-aj	-	-	-	-	-	12	-	-	-	12
-ej	-	-	-	-	-	7	-	1	-	8
-ak//-'ak//-czak	116	-	11	134	261	95	-	2	-	358
-niak	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1
-owiak	4	-	-	-	4	1	-	-	-	5
-acz	-	-	-	-	-	12	-	-	-	12
-ek//-'ek//-czek	64	3	-	90	157	149	-	-	-	306
-ec	12	-	3	-	15	18	-	-	-	33
-owiec	2	-	-	-	2	-	-	-	-	2
-ik//-yk//-czyk	82	-	2	139	223	94	-	6	-	323
-nik	-	-	-	4	4	2	-	-	-	6
-ika//-yka	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1
-ica	1	-	-	-	1	2	-	-	-	3

nazwisk wynotowano 64 przyrostki, tu zaś na 5515 nazwisk 104 przyrostki. Dla porównania na terenie całego Śląska, co podaje S. R o s p o n d w pracy Słownik nazwisk śląskich, t. 2, cz. G-K, Wrocław 1972, nazwiska utworzone zostały przez 204 formanty.

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
-ka	15	-	-	37	52	39	-	2	-	93
-tka	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-ko	10	-	-	-	10	17	-	-	-	27
-uk	-	-	-	-	-	-	-	32	-	32
-ski// -cki	93	1	265	196	555	217	127	10	3	912
-ański	3	-	-	-	3	13	-	-	-	16
-iński// -yński// // -eński	33	-	12	120	165	75	99	1	-	340
-ewski// -owski	73	-	24	186	283	136	210	2	-	631
-al	4	-	-	-	4	7	-	-	-	11
-ala	7	-	-	-	7	4	-	-	-	11
-ola	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1
-el	6	-	-	-	6	4	-	-	-	10
-ela	2	-	-	-	2	1	-	-	-	3
-ul	1	-	-	-	1	1	-	-	-	2
-ula	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1
-yl	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-la	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1
-aź	2	-	-	-	2	-	-	-	-	2
-ała	1	-	-	-	1	26	-	1	-	28
-oi	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1
-oła	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-yła	1	-	-	-	1	1	-	-	-	2
-uła	4	-	-	-	4	6	-	1	-	11
-an	2	-	-	-	2	7	-	-	-	9
-in// -yn	5	-	-	-	5	7	-	1	-	13
-ina// -yna	3	-	-	-	3	1	-	-	-	4
-inia// -ynia	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
-anin	-	-	2	-	2	-	-	-	-	2
-oń	6	-	-	-	6	14	-	-	-	20
-on	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3
-eń	1	-	-	-	1	3	-	-	-	4
-uń	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
-na	3	-	-	-	3	-	-	-	-	3

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
-ar	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-ara	-	-	-	-	-	6	-	-	-	6
-arz	2	-	1	-	3	2	-	-	-	5
-er	-	-	-	-	-	4	-	-	-	4
-era	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-or	4	-	-	-	4	4	-	-	-	8
-ora	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-ur	4	-	-	-	4	4	-	-	-	8
-ura	5	-	-	-	5	4	-	-	-	9
-yra	2	-	-	-	2	-	-	-	-	2
-is// -ys// -iś// -yś// -isz// -yaz	11	-	-	-	11	29	-	1	-	41
-ś	1	-	-	-	1	1	-	-	-	2
-us// -uś// -usz	13	-	-	-	13	11	-	1	-	25
-as// -aś// -asz	24	-	-	-	24	23	-	-	-	47
-os// -oś// -osz	13	1	-	-	14	7	-	1	-	22
-sa// -sza	2	-	-	-	2	1	-	-	-	3
-esza	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-at	-	-	-	-	-	2	-	1	-	3
-ant	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-ta	2	-	-	-	2	-	-	-	-	2
-ta	2	-	-	-	2	2	-	-	-	4
-ota	2	-	-	-	2	3	-	-	-	5
-ut	1	-	-	-	1	3	-	-	-	4
-uta	2	-	-	-	2	1	-	-	-	3
-uch	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-yta	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-et	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-eta	2	-	-	-	2	-	-	-	-	2
-eć	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-ic// -icz	2	-	1	1	4	7	-	-	-	11
-ewicz// -owicz	89	-	1	111	201	88	-	8	2	299
-wa	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
-ów	1	-	-	-	1	2	-	-	-	3

Tabela 1 (cd.)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
-ow		-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
-ew		1	-	-	-	1	-	-	-	-	1
derywaty wsteczne		-	-	2	-	2	28	-	2	-	32

Ta przewaga nazwisk derywowanych w stosunku do formacji podstawowych jest charakterystyczna dla polskich nazwisk, co potwierdzają prace J. Bubaka³, M. Kamińskiej⁴, T. Gołębiowskiej⁵, J. Mączyńskiego⁶, M. Szymczaka⁷, a także dla nazwisk słowiańskich "[...] nazwisko polskie i w ogóle słowiańskie ma bardzo rozbudowaną derywację sufiksálną przy względnie stereotypowej bazie antroponimicznej", na co zwraca uwagę S. Rospond⁸.

Wśród nazwisk rodzimych, równych nazwom własnym, na pierwszy plan wysuwa się grupa imion występujących w funkcji nazwisk.

W wielu wypadkach trudno rozstrzygać, czy podstawą słowotwórczą nazwiska jest skrócona postać imienna, czy też formacja apelatywna. Za przykład niech posłużą nazwiska z omawianego terenu, takie jak: *Andronik*, gw. *androńik* = im. łac. *Andronicus* lub = ap. *androny* 'brednie, banialuki, głupstwa', SW; *Balas*, gw. *balos* = im. *Bala* ← *Baltazar* lub = ap. *balas* 'słupek' BSE; *Barbucha*, gw. *barbuxa* = im. *Barbara* lub = ap. *barba* 'broda'; *Betka*, gw. *betka* = im. *Beta* ← *Elżbieta*, *Beata* lub = ap. *bedika*, gw. *betka* 'lichy grzyb'; *Bietka* gw. *betka* = im. *Bieta* ← *Elżbieta*, *Beata* lub = ap. *bietka* 'klepka'

³ J. B u b a k, *Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego*, cz. 1, 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970-1971.

⁴ M. K a m i ń s k a, *Nazwiska i przezwiska ludności wieśniaczej w Łowickiem*, "Onomastica" 1958, IV, s. 79-121.

⁵ T. G o ł ę b i o w s k a, *Antroponimia Orawy*, "Zeszyty Naukowe UJ" 1971, Prace Językoznawcze, nr 6.

⁶ M ą c z y ń s k i, op. cit.

⁷ M. S z y m c z a k, *Nazwiska i formacje pochodne w gwarze Domaniewka, pow. Łęczycza*, "Onomastica" 1963, VIII, s. 293-311.

⁸ S. R o s p o n d, *Struktura nazwiska polskiego i śląskiego*. Słownik nazwisk śląskich, t. 1, cz. A-F, Wrocław 1967, s. XIX.

SGP; *Binia*, gw. *bińa* ← im. *Biń//Bień* ← *Benedykt* lub ← ap. *binia* zł. 'dziewczyna, kobieta' SW; *Bondanik*, gw. *bondańik* i *Bondyra*, gw. *bondyra* ← im. *Bond-//Bąd-* ← im. stp. *Bądzieciech*, *Bądzierad* czy *Nieprzebąd*, *Wszebąd*, *Zdziebąd* lub ← ap. *bonda* 'sianie zboża na cudzej ziemi z ustępstwem pewnej części plonu' SGP; *Bryk*, gw. *bryk* i *Bryksa*, gw. *bryksa* ← im. *Brykczy//Brychczy* ← łac. *Briccius* lub ← ap. *bryk*, *brykać*; *Buda*, gw. *Buda* i *Budaik*, gw. *bużik* ← im. stp. *Bud(a)//Budz(a)* ← im. *Budzisław* lub ← ap. *buda*; *Cech*, gw. *cex* ← im. *Cech* ← *Czesław*, *Ciechosław* lub ← ap. *cech*, m. in. 'znaczek' SGP, 'poszewka na poduszkę' L; *Danych*, gw. *danyx* ← im. *Dan-* ← *Danuta* lub ← ap. *dan//dany*; *Dyśko*, gw. *dyska* ← im. *Dys-//Dysz* ← *Dymitr*, *Dionizy* lub ← ap. *dysza* 'termin hutniczy', czy też *dyszeć*; *Jarosz* gw. *jaros* ← im. *Jarosz* ← *Jarosław* lub ← ap. *jarosz*; *Jęcek*, gw. *jincek* ← im. *Więcek* ← *Więcesław*, *Więcemił*, *Więcerał* lub ← ap. *jęk*, *jęczec*; *Kosmala*, gw. *kosmala* ← im. *Kosma* lub ← ap. *kosmala* 'wół mrozowaty' SW; *Macuda*, gw. *macuda* ← im. *Mac* ← *Maciej* lub ← ap. *macać*; *Manios*, gw. *maños* ← im. *Mania* ← *Maria*, *Marianna*, *Magdalena* lub ← ap. *manić* 'kłamać, zmyślać'; *Pan*, gw. *pan* i *Panak*, gw. *panak*, *Panas*, gw. *panas* ← n.o. *Pan* ← *Pankracy* lub ← ap. *pan*.

Ponieważ w takich wypadkach dyskusyjne może być przyjęcie każdego ze stanowisk w dotychczasowej literaturze onomastycznej przyjmuje się interpretację M. Karasia zawartą w pracy *Antroponimiczny sufiks -ur, -ura w języku polskim*⁹, który proponuje hierarchiczne potraktowanie etymologii tego typu nazw, przyjmując jako naczelną etymologię onomastyczną, która pozwala na interpretację nazwy własnej w ramach tej samej kategorii leksykalnej. W odniesieniu do *nomen proprium*, którego podstawą słowotwórczą może być inne *nomen proprium* lub też *nomen appellativum* należy przyjąć jego pochodzenie od istniejącego *nomen proprium*.

Taka też zasada została zastosowana przy interpretacji nazwisk pochodzących z terenu dawnego powiatu brzezińskiego. W sumie nazwisk równych imionom jest 124. Należą tu liczne imiona rodzime, np.: *Domarat*, *Raciław//Reciław*, *Więciław*, *Zdzisław*, chrześcijańskie, jak: *Dominik*, *Marek*, *Pabian//Pabjan*, *Stefan*, *Urban*, *Zygmunt*, starotestamentowe i żydowskie, jak: *Boruch*, *Rechela*, *Samuel*, funkcjonujące w całości jako nazwiska. Zaliczyć tutaj należy również

⁹ M. K a r a ś, *Antroponimiczny sufiks -ur, -ura w języku polskim* "Zeszyty Naukowe UJ" 1970, *Prace Językoznawcze*, nr 29, s. 17-31.

nazwiska będące skróconym imieniem, jako że proces słowotwórczy w takich wypadkach zaszedł na gruncie słowotwórczej formacji imiennej, która funkcjonuje jako nazwisko.

Występują więc tu formacje nazwiskowe powstałe w wyniku redukcji początkowej, końcowej lub środkowej części imienia podstawowego. Spotykamy zatem imiona w funkcji nazwisk, w których nastąpił zanik sylab początkowych, jak np.: *Dora* (≙ im. *Teodora*), sylaby końcowej: *Bryk* (≙ im. *Brykczy*), *Domin* (≙ im. *Dominik*), *Luc* (≙ im. *Lucjan*), *Tom* (≙ im. *Tomasz*), *Sator* (≙ im. *Saturnin*) czy też wśród nazwisk pochodnych od imion rodzimych odrzucenie drugiej części imienia, czasem również z wygłosową głoską członu pierwszego: *Brudz* (≙ im. *Brodzisław*), *Chwał//Pał* (≙ im. *Chwałimir//Falmir*, *Chwalisław//Falisław*), *Stań* (≙ im. *Stanisław*). Czasem nastąpił jedynie zanik głoski środkowej, powodującej umniejszenie ilości sylab: *Lenart* (≙ im. *Leonard*), *Samel* (≙ im. *Samuel*).

Te przykłady jeszcze raz obrazują proces słowotwórczy, różniący *nomina propria* od *nomina appellativa*. Właściwość ta została przedstawiona przez M. Karasia w pracy *O nazwach osobowych Przędzela*¹⁰, zwraca na nią uwagę również J. Kuryłowicz¹¹.

Nazwy etniczne w funkcji nazwisk wystąpiły 18 razy (*Bem*, *Czech*, *Kozak*, *Krakowiak*, *Kujawiak*, *Kurp*, *Magier*, *Nazur*, *Niemiec*, *Polak*, *Prus*, *Rusin//Rusyn*, *Sasin*, *Ślązak*, *Tatar*, *Turek*, *Wielkopolan*), nazwa miejscowa zaś stała się nazwiskiem w 9 wypadkach (*Dąbrówka*, *Dobrogoszcz*, *Goszcz*, *Dunaj*, *Grunwald*, *Lomża*, *Toruń*, *Zalas*, *Zagań*). Nazwisk równych apelatywom (prostym i złożonym) jest 932, to jest 86% nazwisk równych wyrazom podstawowym. Zdecydowaną większość stanowią rzeczowniki. Przymiotników i imiesłów w funkcji nazwisk jest zdecydowanie mniej, bo tylko 70 formacji nazwiskowych. Są one głównie określeniami cechy fizycznej, psychicznej, czy też wyrażają stosunek do miejscowości, religii itp.

Najczęstszym typem wśród nazwisk derywowanych jest typ nazwisk na *-ski*¹². Formacje na *-ski*, *-cki*, *-iński*, *-yński*, *-eński*,

¹⁰ M. K a r a ś, *Antroponimia, czyli nazwy osobowe Przędzela i okolicy w pow. nizańskim*, "Profile" 1969, nr 1(13), s. 25-48.

¹¹ J. K u r y ł o w i c z, *O niektórych właściwościach imion skróconych*, *Symbolae Philologicae in honorem Witoldi Taszycki*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 176-181.

¹² O tej najbardziej typowej formacji polskiej pisali: J. B y s t r o Ń, *Z historii polskich nazwisk rodowych*, "Przegląd Współczesny 1926, nr 5, s.

-ewski, -owski, a także -ański stanowią 1899 nazwisk, to jest 45,9% formacji pochodnych.

W niektórych wypadkach nazwiska tego typu mają jak gdyby formę wyrazów podstawowych, a mianowicie przymiotników apelatywnych, określających cechę nosiciela. Wyrazista jednak funkcja strukturalna przyrostka *-ski* (czy rozszerzonych *-owski//ewski, -iński//yński//eński*) sprawia, że nazwiska derywowane w ten sposób uważane są za wzorcowe, lepsze. Typ nazwisk na *-ski* uległ więc pewnej schematyzacji, leksykalizacji. Nazwiska odmienne czy odapelatywne tworzone są na wzór odmiejscowych nazwisk szlacheckich. Wydaje się, że w przeważającej liczbie nazwisk formant *-ski* (wraz z rozszerzonymi) wynika ze świadomego wyboru, z poczucia "lepszości" nazwiska. Potwierdza to również fakt, że nazwiska tego typu stanowią przeważającą większość w miastach powiatu brzezińskiego.

Różnica między przymiotnikową formacją apelatywną a nazwiskiem przymiotnikowym z formantem *-ski*, derywatem od wyrazu podstawowego, uwidacznia się również w funkcji tych formacji. Przymiotnik apelatywny odnosi się zawsze do rzeczownika, z którym pozostaje w związku logicznym, nazwisko zaś identycznie brzmiące jest formacją istniejącą niezależnie od takiego rzeczownika. Nie jest to również jedynie zerwanie związku między rzeczownikiem a przymiotnikiem, gdyż w momencie powstania takiego nazwiska utworzono nową formację przymiotnikową niejako samodzielnie, nie odnosiła się ona do apelatywnej formacji rzeczownikowej, określała ona jedynie imię, z którym nie pozostawała w związku semantycznym, lecz gramatycznym.

89-113; t e n ż e, *Nazwiska polskie*, Lwów 1927, s. 23-31; A. M a ń k o w s k i, *Imiona i nazwiska rodzinne, a nazwy miejscowe*, "Rocznik Towarzystwa Naukowego Toruńskiego" 1912, XIV, s. 230-274; J. N a t a n s o n - L e s k i, *Przymiotniki od nazw osiedli w Polsce*, "Onomastica" 1956, II, s. 282-318; K. N i t s c h, *O nazwiskach tzw. "polskich" i szlacheckich*, "Język Polski" 1921, VI, s. 116-120; t e n ż e, *O oboczności -owski//owski, -iński//eński*, "Język Polski" 1949, XXIX, s. 224-227; S. R o s p o n d, *O nazwiskach na -ski*, "Język Polski" 1966, XLVI, s. 1-12; P. S m o c z y ń s k i, *O semantycznych i morfologicznych właściwościach sufiksu -ski w nazwiskach polskich*, [w:] *Studia językoznawcze poświęcone profesorowi doktorowi Stanisławowi Rospondowi*, Wrocław 1966, s. 435-443; J. S t e i n, *O tworzeniu przymiotników z nazw miejscowych*, "Poradnik Językowy" 1902, s. 129-132; W. T a s z y c k i, *Pochodzenie nazwiska żeromski*, "Język Polski" 1928, XIV, s. 97-99; S. R o s p o n d, *Nazwiska Ślązaków*, Opole 1960, s. 17; S. W ę d k i e w i c z, *W sprawie nazwisk rodowych na -ski*, "Język

Nazwiska z przyrostkami *-ski, -cki* oraz rozszerzonymi *-owski -ewski, -iński, -yński, -eński, -ański* charakterystyczne są dla Polski północnej, szczególnie dla Wielkopolski i Mazowsza¹³. S. Rospond podaje przypuszczenie, że na Mazowszu nazwiska te stanowią około 30% ogółu nazwisk¹⁴, w Łowickiem, jak wynika z pracy M. Kamińskiej¹⁵, jest ich aż 39%, zaś na ogólną liczbę 1212 nazwisk łodzian, przyrostek ten utworzył 402 formacje, a więc 1/3¹⁶.

Brzezińskie, jak widać, ciąży więc zdecydowanie ku północy, Zważywszy liczne wpływy dialektalne i kulturalne łączące brzezińskie z Wielkopolską i Mazowszem, jasne się staje również odbicie cech onomastycznych tych terenów.

Formant *-ski, -cki* oraz rozszerzone *-iński, -yński, -eński, -ewski, -owski* tworzą tu nazwiska w głównej mierze od apelatywów czy też nazwisk równych apelatywom oraz od imion. Od nazw miejscowych nazwiska tworzy przeważnie formant *-ski*: 265 nazwisk, rzadziej *-iński, -yński// -eński* i *-owski// -ewski*. Część formacji nazwiskowych powstałych od nazw miejscowych przy pomocy formantu *-ski* to formacje dezintegralnie pochodne, powstałe przez odrzucenie przyrostków patronimicznych *-ice*: np.: *Moszczyński//Moszczeński* ≙ wś *Moszczenice*, pow. łódzki, *Szadłowski* ≙ wś *Szadłowice*, pow. Turek, czy posesywnych *-ow, -in*, jak np.: *Bużyński//Burzyński* ≙ *Bużenin*, dziś *Burzenin*, os. miejska, pow. sieradzki.

Grupa nazwisk dwuznacznych pochodzących od nazw miejscowych bądź apelatywów czy też imion wydaje się (przy znanej tendencji tworzenia nazwisk odapelatywnych na tym terenie) świadczyć za tą drugą ewentualnością. Na częste tworzenie odapelatywnych czy odimiennych nazwisk przy pomocy rozszerzonego formantu *-owski, -ewski* czy *-iński, -yński* zwraca uwagę P. Smoczyński: "Regularne występowanie rozszerzenia *-ow-, -in-* poucza, iż przyjęto je nie od

Polski" 1921, VI, s. 133-136; tenże, *Jeszcze o nazwiskach rodowych na -ski*, "Język Polski" 1922, VII, s. 14-15.

¹³ S. Rospond, *Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego*, "Rozprawy Komisji Językowej WTN" 1965, V, s. 40-41; tenże, *Wielkopolski nazewnictwo w j. literackim*, "Język Polski" 1965, XLV, s. 259-261; tenże, *Struktura nazwiska polskiego i śląskiego...*, s. XXVI-XXVII.

¹⁴ Rospond, *O nazwiskach na -ski*, s. 1.

¹⁵ Kamińska, *op. cit.*, s. 79-121.

¹⁶ Mączyński, *op. cit.*, s. 247.

nazwisk odmiejscowych, ale od przymiotników dzierżawczych w formie rzeczownikowej"¹⁷. Formant ten (wraz z rozszerzonymi) pełni wśród nazwisk brzezińskich rolę głównie strukturalną. Na tę funkcję także (oprócz miejscowej - występującej w 301 nazwiskach oraz patronimicznej, którą autorka wyklucza na tym terenie w związku z ogromną ekspansywnością przyrostka -ak w tej roli) zwraca uwagę P. Smoczyński, pisząc: "Poza funkcją miejscową i patronimiczną sufiks -ski w nazwiskach polskich sprawuje funkcję strukturalną [...]. W tym wypadku sufiks -ski nie wyraża żadnych realno-znaczeniowych treści onomastycznych, lecz służy tylko do nadania imieniu czy przezwisku (nieojcowskiemu) zewnętrznych form nazwiska na -ski. Funkcja ta umożliwia tworzenie nazwisk od wyrażeń przymkowych, od przymiotników apelatywnych i od dowolnych składników sytuacyjnych. Wyrazistość słowotwórcza tego typu nazwisk na -ski jest najmniej uchwytna, najwięcej w niej elementów przypadkowości"¹⁸.

Przyrostki -ski, -cki, -iński, -yński, -ewski, -owski odegrały niewątpliwie dużą rolę w leksykalizacji nazwisk. Te formacje tworzone na wzór nazwisk odmiejscowych stały się tu dominujące, szczególnie zaś w ośrodkach miejskich, takich jak Brzeziny (47,3%), Koluszki (51,4%), Stryków (52,3%), Jeżów (55,2%)¹⁹, Będków (43,2%), Ujazd (46,7%), gdzie nazwiska tego typu są uważane za elitarne, "lepsze", co jednak nie przeszkadza, że na codzienny użytek używa się czasami formy skróconej (będącej często formą pierwotną).

Drugie miejsce co do liczebności formacji pochodnych zajmują nazwiska z podstawowym -k-²⁰ w sufiksie, których jest 1203, to znaczy 30% nazwisk derywowanych. Repartycja ich przedstawia się tu następująco. Do najliczniej reprezentowanych w materiale należą derywaty z '-ak (-ak), mające za podstawę nazwę osobową (i-

¹⁷ Smoczyński, *op. cit.*, s. 439.

¹⁸ *Ibid.*, s. 441.

¹⁹ B. Stanecka-Tyralska, *Antroponimia gromady Jeżów w pow. brzezińskim*, "Rozprawy Komisji Językowej ŁTN" 1972, XVII, s. 120.

²⁰ Twory te są charakterystyczne dla nazwiska polskiego, jak wynika z pracy Kamińskiej, *op. cit.*, s. 101; Mączynskiego, *op. cit.*, s. 244; S. Rosponda, *Struktura i klasyfikacja słowiańskich antroponimów*, "Biuletyn PTJ" 1966, XXIV, s. 224; B. Sicińskiego, *Nazwiska z elementem -k- w Księdze chrztów z Łącznika 1684-1715*, "Rozprawy

mię lub nazwisko o podstawie apelatywnej) lub apelatywum. Jest ich w sumie 364, to jest 30% formacji z podstawowym *-k-*, w tym od imion utworzono 120 formacji, nazwisko występujące na terenie powiatu jest podstawą 135 formacji, zaś apelatywum lub nazwa osobowa nie notowana na tym terenie podstawą 265 nazwisk.

Drugie miejsce co do częstości występowania sufiksów z podstawowym *-k-* zajmują sufiksy *-ek* i *-ik*. Przyrostek *-ek* utworzył łącznie 306 formacji, to jest 25,4% nazwisk z formantem *-k-*. Jak się okazało, np. przy powstawaniu przezwisk na tym terenie, formant zdrabniający *-ek*, a także *-ik* są formantami w zasadzie onomastycznymi, bardzo produktywnymi przy powstawaniu przezwisk, a co za tym idzie także nazwisk²¹. Tak więc nazwę osobową z formantem tzw. deminutywnym należy chyba często uznać za formację onomastyczną powstałą od odpowiedniej formy apelatywnej przy pomocy tego formantu. Podobnie należy postąpić przy nazwiskach równych imionom lub nazwom grup etnicznych i narodowości zdrobniałym, ponieważ nie można dać tu bezspornej odpowiedzi, czy występuje tu jedynie imię w postaci zdrobniałej w funkcji nazwiska, czy też derywacja jest znakiem np. patronimiczności, tym bardziej, że podstawę słowotwórczą tego typu imion w funkcji nazwisk stanowią często nazwiska z omawianego terenu. Tak więc wśród nazwisk derywowanych formantami z podstawowym *-k-* w części sufiksальной znalazły się również takie, głównie wśród derywatów odapelatywnych, które równe są odpowiednim apelatywom z tymi przyrostkami, przez co można by zaliczyć je do formacji podstawowych. Przeciwko takiemu postępowaniu przemawia jednak fakt, iż bardzo często przyrostki te mają funkcję właśnie strukturalną, onomastyczną, unazwiająca odpowiednie apelatywy, co znajduje odbicie przy powstawaniu np. przezwisk. Jest rzeczą charakterystyczną, że określając przezwane przy pomocy *apellativum* rzadko wybiera się formę bezprzyrostkową, natomiast najczęściej jest to *deminutivum*, tworzone przez *-ek*. Za przykład niech posłużą przezwiska zanotowane na terenie Jeżowa: *Fajgielek* (zajmował się han-

Komisji Językowej WTN" 1959, II, s. 65-88; S z y m c z a k a, op. cit., s. 294-296; J. W r o n i s z e w s k i e g o, *Nazwiska, przezwiska i imiona mieszkańców wsi Szarbska w powiecie koneckim*, "Onomastica" 1960, VI, s. 201-222.

²¹ B. S t a n e c k a-T y r a l s k a, *Przezwiska ludności Jeżowa w pow. brzezińskim*, "Rozprawy Komisji Językowej ŁTN" 1972, XVIII, s. 185-189.

dlem \neq ap. *fajgiel* 'rubel'), *Gruciołek* (od gruczołu na twarzy), *Guzek* (od guza na czole), *Grzybek* (nosił kapelusz z dużym rondem będąc małego wzrostu), *Kabanek* (od nadmiernej tuszy, por. *kaban* 'wieprz'), *Naturka* (chwalił się przed sąsiadami, że ktoś w rodzinie miał naturę), *Muchomorek* (niski, z czerwoną twarzą), *Panek* (ubierał się pò miejsku), *Racek* (często rumienił się), *Śpindelek* (zajmował się handlem \neq ap. *szwindel* z niem. *Schwindel*), *Tenorek* (\neq ap. *tenor*, śpiewał w kościele)²². Podobną rolę również spełnia ten przyrostek przy tworzeniu formacji odimiennych. Przewiska mające za podstawę imię powstają najczęściej przez derywację z *-ek*, jak np. *Antosek*, *Fredek*, *Jindrosek*, *Juzefatek*, *Lodek*, *Pietrocek*, zanotowane w Jeżowie²³. Ponadto należy uwzględnić wśród nazwisk odimiennych lub odapelatywnych w dużym stopniu możliwość ich patronimiczności. Jeśli nazwiska tworzone są od podstaw apelatywnych, ale jako derywaty nie mają odpowiedników w apelatywach (jak np. *Gajek*, *Gaworek*, *Majek*, *Mączek*, *Musiałek*, *Pryczek*, *Pruszek*) funkcja tego przyrostka jest funkcją wyłącznie onomastyczną, nazwiskotwórczą (czasem patronimiczną). Również często jednak wyrazista jest jego funkcja onomastyczna, jeśli występuje on w roli przyrostka deminutywnego. Podkreśla to za J. Kuryłowiczem²⁴ B. Siciński.

Stwierdza on, że "ogólnodeminutywna funkcja przyrostka, w chwili gdy zostaje on zastosowany do utworzenia nazwiska, staje się onomastyczną funkcją patronimiczną"²⁵ i dalej: "zbadań patronimiczności nazw osobowych nie jest łatwe. Trudność sprawia odróżnienie nazw istotnie apelatywnych prymarnych od nazw urobionych od nazwisk, a więc już sekundarnych (sufiksalnych) derywowanych onomastycznie"²⁶. Tutaj wydaje się przekonujące stanowisko S. Rosponda, który pisze: "treść *apellativum*, a treść tegoż w *nomen proprium* nie są wartościami identycznymi. Nazwa własna indywidualizuje, tylko nazywa, znakuje, pospolita zaś, czyli pow-

²² *Ibid.*, s. 185-191.

²³ *Ibid.*, s. 180-181, 190.

²⁴ J. Kuryłowicz, *La position linguistique du nom propre*, "Onomastica" 1956, II, s. 1.

²⁵ Siciński, *op. cit.*, s. 72.

²⁶ *Ibid.*, s. 72-73.

szechna, jest gatunkowym nazywaniem i oznaczaniem"²⁷. Dlatego też autorka przychyliła się do traktowania nazwisk z formantem *-ek* mających za podstawę słowotwórczą nazwiska równe imionom czy apelatywom, od których dana formacja została utworzona, za formacje patronimiczne czy strukturalne.

Formant *-ik//yk* oraz *-czyk* utworzył 329 formacji, to jest 27,3% nazwisk z podstawowym *-k-*. Jeśli idzie o funkcję tego przyrostka, to jest ona podobna do funkcji *-ek*. Jego funkcja deminutywna, w chwili gdy zostaje on zastosowany do utworzenia nazwiska, staje się funkcją onomastyczną, a mianowicie patronimiczną lub ogólnostrukturalną. Taką też funkcję pełni formant *-ik* na omawianym terenie, tworząc nazwiska od podstaw słowotwórczych nazwiskowych tu występujących. Od nazwisk równych imionom są 82 formacje, jak np.: Stanik : Stań, Więsik : Więch czy Banasik : Banach, Bartosik : Bartos(z), Gawlić : Gaweł, Janik : Jan, Janusik : Janus(z), Kubik : Kuba, Lernacik//Lernaczyk : Lernat, Marczyk : Marek, Pasik : Pach, od nazwisk równych apelatywom 143, jak np.: Bączyk//Bonczyk : Bąk, Drabik : Drab, Drożdżyk : Drożdż, Graczyk : Gracz, Gralik : Grala, Jeżyk : Jeż, Karpik : Karp, Knapik : Knap, Kmieć : Kmieć, Nowaczyk : Nowak, Wójcik//Fojcik : Wójt. Często daje on początek piętrowym procesom nazwiskotwórczym, jak np.: Banaszczyk : Banasek : Banach//Banas, Olaszczyk : Olasek : Olas, Walaszczyk : Walasek : Walas. Często również tworzy piętrowe formacje, nawet od nazwisk patronimicznych z przyrostkiem *-ak*, jak np. Dudaczyk : Dudak : Duda, Misiaczyk : Misiak : Misió. Ta funkcja patronimiczna przyrostka *-ik* sprecyzowana została przez B. Sicińskiego: "Rozważania na temat, czy podstawa słowotwórcza nazwiska jest nazwiskiem, czy nie, są zbędne. Chociaż sam fakt, że nazwisko, jako formacja nie posiada odpowiednika wśród wyrazów pospolitych, dowodząc funkcji nazwiskotwórczej formantu, przy pomocy którego zostało utworzone, to jednak istnieje możliwość bliższego sprecyzowania tej funkcji. W wypadku udowodnienia, że dany przyrostek tworzy nazwiska od imion chrześcijańskich i nazwisk, a więc od nazw osobowych, możemy łatwo tę funkcję określić"²⁸. Specjalnie podkreślił ją J. Kuryłowicz w pracy *La position linguistique du nom propre*²⁹

²⁷ Respond, *Struktura i klasyfikacja...*, s. 15, 20.

²⁸ Siciński, *op. cit.*, s. 71.

²⁹ Kuryłowicz, *op. cit.*, s. 11.

Podobnie rzecz wygląda z formantem *-ka*, który utworzył tu 94 nazwiska, to jest 8% nazwisk z podstawowym *-k-*; Tu, podobnie jak w niektórych nazwiskach z formantami *-ek* i *-ik*, mamy do czynienia z brakiem szczególnej wyrazistości semantyczno-strukturalnej tego przyrostka. Jeśli podstawą słowotwórczą nazwiska z *-ka* jest formacja nazwiskowa występująca na terenie powiatu brzezińskiego, możemy mówić o funkcji patronimicznej tego przyrostka. Tak jest w 37 wypadkach. Od nazwisk równych imionom utworzył on 15 formacji, od nazwisk równych apelatywom 37. W innych wypadkach nie można ani dowieść, ani wykluczyć pochodzenia od nazwiskowego poszczególnych formacji.

Nazwisk z przyrostkiem *-ko* jest w materiale 27, to jest 2,2% formacji z *-k-*. Taszycki³⁰ tłumaczy jego funkcję jako zdrabniająca, W. Doroszewski³¹ wskazuje na funkcję dewerbatywną *nomen agentis*, B. Siciński³² stara się odnaleźć znaczenie hipokorystyczne tych formacji. W materiale brzezińskim duży wpływ na wystąpienie tego rodzaju nazwisk miały prawdopodobnie ukraińskie formacje z przyrostkiem *-ko* w imionach i nazwiskach, ponieważ osiedlił się tu pewien procent ludności pochodzenia ukraińskiego, o czym świadczą również nazwiska ukraińskie z przyrostkiem *-uk*, których jest 32.

Należy zauważyć, że wielokrotnie zwracano uwagę na patronimiczną funkcję przyrostków z elementem *-k-*: S. Rospond w pracy *Słownik nazwisk śląskich (Problematyka i dotychczasowy etap badawczy)* zalicza formacje z *-k-* wprost do patronimików³³, podobnie postępuje M. Kamińska w pracy *Nazwiska i przezwiska ludności wieśniaczej w Łowickiem*³⁴, gdzie omawiając nazwiska patronimiczne zalicza do nich utworzone przy pomocy przyrostków *-owic*, *-ewic* również *-ak*, *-ik*, *-ek*, a także *-ka*. W stwierdzeniach B. Sicińskiego³⁵ bardzo zna-

³⁰ W. T a s z y c k i, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Kraków 1923, s. 52.

³¹ W. D o r o s z e w s k i, *Monografie słowotwórcze. Formacje z podstawowym -k- w części sufiksальной*, Warszawa 1928, s. 73.

³² S i c i ń s k i, *op. cit.*

³³ S. R o s p o n d, *Słownik nazwisk śląskich (Problematyka i dotychczasowy etap badawczy)*, "Onomastica" 1955, I, s. 207.

³⁴ K a m i ń s k a, *op. cit.*, s. 85.

³⁵ S i c i ń s k i, *op. cit.*, s. 65-88.

czna ilość nazwisk z *-k-* należy do patronimików. M. Śliwianka w artykule *Staropolskie nazwy osobowe z formantem -k- w Wielkopolsce*³⁶ możliwość onomastycznej funkcji patronimicznej przyrostków z *-k-* przyznaje w 50% przebadanych nazw osobowych.

Formant *-acz* utworzył 12 formacji, to jest 1% z podstawowym *-k-*, wyłącznie od wyrazów pospolitych: 4 od rzeczowników: *Bubacz*, *Głowacz*, *Grzywacz*, *Ostrychacz* i 7 od czasowników: *Dziagacz*, *Kopacz*, *Łapacz*, *Napieracz*, *Oleniacz*, *Piekacz*, *Świstacz*, *Zganiacz*. Nazwiska utworzone tym przyrostkiem mają charakter wyraźnie przezwiskowy, daje się odczuć w nich pewne zabarwienie emocjonalne, są intensywnymi. Na to wzmocnione znaczenie w stosunku do odrzeczownikowych formacji na *-acz* zwrócił uwagę W. Doroszewski³⁷, o twórcach zaś odczasownikowych pisze: "[...] suf. *-acz* w połączeniu z pniami czasownikowymi był zupełnie neutralnym formantem, tworzącym nazwy wykonawców czynności, nie mające żadnego deterjoratywnego zabarwienia: to zabarwienie zatem, właściwe czasem dziś przyrostkowi *-acz* w nazwach »wykonawców« jest wtórne"³⁸.

Formant *-ec*³⁹ utworzył tu 32 nazwiska, w tym 12 od imion, 3 od nazw miejscowych i 18 od wyrazów pospolitych, zaś formant rozszerzony *-owiec* wystąpił jedynie w 3 przykładach. W sumie utworzyły one 33 nazwiska, to jest 2,7% formacji z podstawowym *-k-*. Tworzy on nazwiska od przymiotników, jak np.: *Borowiec* (: *borowy*), *Grubiec*//*Rubiec* (: *gruby*), *Siwiec* (: *siwy*), *Szczwaniec* (: *szczwany*), od rzeczowników: *Chałubiec* (: *chałupa* z udźwięczeniem), *Chlebiec* (: *chleb*), *Dąbiec*//*Dębiec*//*Dembiec* (: *dąb*), *Gielec* (: *gil* z rozszerzeniem przed półotwartą), czy od czasowników: *Olubiec* (: *ołuwać*). S. Rospond uważa ten sufix za patronimiczny⁴⁰, o jego znaczeniu demi-

³⁶ M. Śliwianka, *Staropolskie nazwy osobowe z formantem -k- w Wielkopolsce*, "Rocznik Naukowo-dydaktyczny WSP w Rzeszowie" 1969, Nauki Humanistyczne, z. 4(6), s. 230-231.

³⁷ Doroszewski, op. cit., s. 224.

³⁸ Ibid., s. 214.

³⁹ Formant ten w nazwach osobowych opracowany został przez J. Rambergą, *Dzieje rozwoju przyrostków -ec i -ca w nazwach osobowych*, "Prace Filologiczne" XI, s. 17-93. Co do produktywności *-ec* w nazwach pospolitych, to notowany jest on w Małopolsce, Sieradzkim, Łęczyckim, w Wieluńskim i na Śląsku; por. S. Hrabec, *Polski przyrostek -ec z poprzedzającą spółgłoską twardą*, "Rozprawy Komisji Językowej ŁTN" 1959, VII, s. 8; W. Pomianowski, *Formacje z historycznym elementem -k- w gwarach polskich*, "Poradnik Językowy" 1958, nr 6, s. 273-287.

⁴⁰ Rospond, *Struktura i klasyfikacja...*, s. 59.

nutywnym pisze W. Taszycki⁴¹. W odniesieniu do formacji występujących w brzezińskim można mówić, jak się wydaje, głównie o funkcji strukturalnej.

Jeśli idzie o produktywność poszczególnych przyrostków z podstawowym *-k-*, to zdecydowana przewaga *-ak* świadczy o silnych związkach onomastycznych brzezińskiego z Mazowszem. Wprawdzie W. Taszycki początkowo określił przyrostek ten jako południowo-zachodni⁴², co z pewnymi modyfikacjami stwierdzili również S. Rospond⁴³, P. Smoczyński⁴⁴, jednak później w pracy *Powstanie i rozwój rzeczowników typu cielak (ustęp z historii narzecza mazowieckiego)* potwierdził jego szerokie występowanie również na Mazowszu: "Cecha ta bardzo stara i powszechna także na Mazowszu, a nie tylko w południowo-zachodniej Polsce, jak na podstawie zbyt ograniczonego materiału twierdziłem w *Najdawniejszych polskich imionach osobowych*, Rozpr. Wydz. Fil. LXII, nr 3, Kraków 1925, s. 62-63 w rozdziale pt. *Ślady dialektyczne w imionach*"⁴⁵. Jego szerokie obecnie występowanie na Mazowszu potwierdzają prace A. Zaręby⁴⁶ i W. Pomianowskiej⁴⁷. W materiale pochodzącym z brzezińskiego funkcja patronimiczna widoczna jest w odniesieniu do przyrostka *-ak* w 70% (255 : 364), *-ek* 50% (154 : 306), *-ik* 68,4% (255 : 329), *-ka* 55,9% (52 : 93).

Inny formant patronimiczny *-ic(z)*, łącznie z wzmocnionym dzierżawczym sufiksem *-ew//ow*, *-ewic(z)* i *-owic(z)* utworzył łącznie 310 nazwisk. W tym od innych nazwisk występujących na terenie powiatu brzezińskiego 112 formacji. Sufiks *-ic(z)* (= *-itjb*) cha-

⁴¹ T a s z y c k i, *Najdawniejsze polskie imiona...*, s. 83.

⁴² *Ibid.*, s. 53.

⁴³ R o s p o n d, *Słownik nazwisk śląskich...*, s. 208.

⁴⁴ P. S m o c z y ń s k i, *Polskie nazwiska patronimiczne (na tle innych typów i języków)*, Warszawa 1968, Z polskich Studiów Sławistycznych. 3. Językoznawstwo, s. 245-256.

⁴⁵ W. T a s z y c k i, *Powstanie i rozwój rzeczowników typu cielak (ustęp z historii narzecza mazowieckiego)*, Kraków 1934, Lud Słowiański, t. 3, s. A17-A33.

⁴⁶ A. Z a r ę b a, *Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego*, cz. II, "Onomastica" 1967, XII, s. 274.

⁴⁷ W. P o m i a n o w s k a, *Klasyfikacja rzeczowników odrzeczownikowych. Studium ze słowotwórstwa i geografii lingwistycznej*, Warszawa 1963, Prace Językoznawcze PAN 35.

rakterystyczny dla polszczyzny średniowiecznej jest zaświadczony w naszym materiale zaledwie 11 razy: *Babicz, Bolicz, Drewicz, Karbowicz, Kubicz, Lennic, Marianicz, Rewicz, Tupicz, Zimicz, Żywicz*. Sufiks *-ewicz* i *-owicz* utworzył 299 nazwisk, przy czym dawna repartycja *-ewic(z)* po spółgłosce miękkiej, *-owic(z)* po twardej została tu zachwiana. Sufiks *-ewic(z)* wystąpił 192 razy, *-owicz* 103 razy. Na fakt, iż sufiks *-icz* już w XVI w. jest rzadszy na korzyść sufiksu *-ewicz//owicz* zwraca uwagę W. Kuraszkiewicz w pracy *Nazwiska na -owic w Warszawie w XV-XVI w.*⁴⁸ Zachwianie zaś równowagi występowania *-ewicz* po miękkiej, *-owicz* po twardej nastąpiło już przed wiekiem XVII⁴⁹. Sufiks *-ewicz* występuje w nazwiskach na terenie powiatu brzezińskiego najczęściej po spółgłosce tylnojęzykowej miękkiej *k'* 124 razy, po *ś//sz* 24 razy po *l* 17 razy, po *ń* 7, po *j* 5, po *g*, *c* i *r* 3 razy, w jednym wypadku po spółgłoskach *ć*, *dz*, *ź*, *ż*, *p*, *b*. Sufiks *-owicz* występuje w 96 nazwiskach, w zasadzie może pojawić się po każdej spółgłosce. Powoduje to oboczne występowanie obu formantów patronimicznych *-ewicz* i *-owicz* w nazwiskach tworzonych od tych samych podstaw, jak np.: *Drążkiewicz//Drążkowicz, Mackiewicz//Mackowicz, Markiewicz//Markowicz, Sulejewicz//Sulejowicz*. Co do terytorialnego zasięgu tego przyrostka, to (jak wykazuje praca S. Rosponda⁵⁰) od połowy XV w. typ ten zaczyna niknąć w Małopolsce i Wielkopolsce, natomiast pojawia się coraz większa ilość tego typu nazwisk na Mazowszu. W stosunkowo licznie zaświadczonych przykładach na terenie brzezińskiego można także widzieć wpływ mazowiecki. Należy tu jednak zwrócić uwagę na przejaw pewnej strukturalizacji jego funkcji, na co wskazują nazwiska utworzone tym sufiksem od nazw miejscowych *Rewicz, Dołowicz*.

Spośród innych formantów stosunkowo największą produktywność wykazują przyrostki z podstawowym *-s-* w sufiksie, które utworzyły 140 nazwisk, w tym *-as//aś//asz:* 46; *-is//ys//yś//ysz//isz:* 41; *-os//oś//osz:* 22; *-sa:* 3; *-ś:* 2; *-esza:* 1; formant *-us//-uś//-usz:* 25; oraz z podstawowym *-l-*: 84 nazwiska, w tym *-ała:*

⁴⁸ W. K u r a s z k i e w i c z, *Nazwiska na -owic w Warszawie XV-XVI w "Język Polski" 1951, XXXI, s. 23-29.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ R o s p o n d, *Struktura i klasyfikacja...*, s. 42-46.

27; -al i -ala po 11; -el i -uła po 10; -ela: 3; -ul, -ał i -yła po 2; -ola, -uła, -yl, -ła, -oł, -oła po 1 nazwisku.

Przyrostki z podstawowym -n- utworzyły 57 nazwisk, z podstawowym -r-: 44; z podstawowym -ch-: 41; z -t-: 26; z podstawowym -d- oraz -j- po 19 nazwisk, z -g-: 11; z -w-: 7 i z -b-: 4 nazwiska.

Należy w tym miejscu podkreślić silnie fakt, że niekiedy ten sam formant onomastyczny może mieć różnorodną genezę. Za przykład niech posłużą sufiksy takie, jak -on, -oń, -un, -uń czy -anin oraz takie, jak -us, -uś, -usz.

Tak więc geneza formantu -on, występującego w antroponimach denominalnych może być wieloraka⁵¹. Może to być mianowicie:

1. Przeniesiony formant -on (≠ -enš) z formacji werbalnych typu *Chrzszczon, Grabion, Goszczon, Kręcon, Kroczon, Nalezion, Powirzon* o tematach palatalnych do formacji nominalnych typu: *Dobron, Brudon, Miłon, Stoczon, Niemcon, Święton, Twardon*.

2. Może tu zachodzić również ścieśnienie a w grupie aN (a pochylone przed spółgłoską nosową) wygłosowej, jak w wyrazach *baran* ≅ *barān* ≅ *baron*; *pan* ≅ *pān* ≅ *pon*; *xšan* ≅ *xšān* ≅ *xson*⁵²; *bočan* ≅ *bočān* ≅ *bocon*⁵³, a więc wśród nazw osobowych typu: *Kołcon* (por. ap. *kołczan*); *Szaton* (por. ap. *szatan*), a także stąd w formancie -an, jak np. *Krzyżon* (= n.o. *Krzyżān* ≠ *Krzyżan*)⁵⁴.

⁵¹ Szczegółowo zagadnienie to zostało przeanalizowane w artykule B. S t a n e c k a-T y r a l s k a, *Geneza formantu -on w polskich antroponimach o podstawach nominalnych*, "Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych ŁTN", 1976, XXX, s. 1-15.

⁵² Por. K. D e j n a, *Dialekty polskie*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 174 "[...] przejście aN ≅ oN utrzymuje się właściwie tylko na terenie Konin-Skierniewice-Włoszczowa-Radomsko oraz wyspowa na terenach sąsiednich"

⁵³ Por. też S. U r b a ń c z y k, *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1962, s. 26 "[...] ślady dawniejszego istnienia a pochylonego stwierdzamy miejscami na Mazowszu dalszym, w Lubawskim, Ostródzkim i na Kociewiu, zachowało się mianowicie w grupie aN (tzn. dawne a długie przed spółgłoską nosową)".

⁵⁴ Por. występowanie tych formacji kolejno w zbiorach: S. K o z i e r o w s k i, *Nazwiska, przezwiska, przydomki, imiona polskie*, Księga rodzaju ludu polskiego, Poznań 1938, s. 27; *Książka telefoniczna Katowic*; K o z i e r o w s k i, *op. cit.*, s. 26. Być może podobnie należy tłumaczyć zjawisko istnienia sufiksu -on w nazwach osobowych o charakterze imiesłowów od czasowników z przyrostkiem tematycznym -a-, jak np.: *Biegon, Chrapon, Czochron, Dychon, Dzierzgon, Dźwigon, Gabon, Gacon, Korpon, Ligon, Migon, Ruchon, Szarżon, Stradon, Strzegon, Uszczon* (por. *KozNaz*, s. 26-29).

3. Można dopuścić również istnienie formantu *-on* pochodzącego z klasycznego morfemu *-on*, wyabstrahowanego z zapisów formacji na *-on*, ulegających w tekstach łacińskiej fleksji według III deklinacji⁵⁵. Na poświadczenie tego mogą posłużyć liczne przykłady odmiany antroponimów na *-o* z materiałów historycznych, zaczerpniętych ze *Słownika staropolskich nazw osobowych* czy też z *Kartoteki słownika*: *Janko SSNO: Comitis Jankonis, castellani de The-sin... comes Janko 1238*⁵⁶, *Aput Jankonem... comes Janko 1243*⁵⁷, *Per honestum Johannem, alias Jankonem, muratorem nostrum (de Wewnow). 1404*⁵⁸, *Cum Jankone, kmiethone de Boleszczicz*⁵⁹; *Jakso SSNO: Prosent(e)... comite Jaxone, castellano in Wratislavia 1260*⁶⁰, *Praesent(e)... Yaxone de Byenandzicze 1405*⁶¹, *Michałko SSNO: Cum Michalcone de Preczslauicz 1381, Testes Michalconis de Rogulicce... cum Michalcone 1389*⁶². Stąd możliwość formacji typu: *Jankon, Jakson, Michałkon*⁶³.

4. Jako ostatni wreszcie należałoby wymienić wpływ klasycznego formantu *-on*, który przez grekę i łacinę przeszedł do wielu języków europejskich, szczególnie wschodniosłowiańskich i południowosłowiańskich, lecz także i zachodniosłowiańskich, a więc znalazł się i w języku polskim.

Sufiksy takie jak *-oń* czy *-uń*, występujące w nazwiskach *Cichoń, Staroń* czy *Boruoń, Krasuoń* (notowane również w apelatywach, jak *blargoń* czy *dźwigoń* z *Knapiusza*) mogą pochodzić z *-onjo* i *-unjo*,

⁵⁵ Por. J. O t r ę b s k i, J. S a f a r e w i c z, *Gramatyka historyczna języka łacińskiego*, Warszawa 1937, s. 222-224.

⁵⁶ *Codeks diplomaticus Poloniae*, t. 3, 18.

⁵⁷ *Ibid.*, 20.

⁵⁸ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski z lat 1400-1444*, wyd. F. P i e k o s i ń s k i, t. 5, Poznań 1881, s. 62.

⁵⁹ *Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie*, wyd. B. M i a n o w s k i.

⁶⁰ *Urkundessammlung zur Geschichte des Fürstenthums Oels bis zum Austerben der Piastischen Herzogslinie*, Breslau 1883, s. 70.

⁶¹ R. H u b e, *Dodatki do dzieła, Sądy, ich praktyka*, s. 70.

⁶² *Księgi sądowe łeczyckie od 1385 do 1419*, t. 1, Warszawa 1897.

⁶³ Z tych antropomicznych formacji fleksyjnych (ulegających fleksji łacińskiej) trudności sprawia wyabstrahowanie formy nominatywnej antroponimu, stąd pojawiają się w hasłach *Słownika staropolskich nazw osobowych: Handlconem* (Domina consors Stephani... de Przyborouice obligavit... statuere filium suum Handlconem 1424 Zakr I 498). *Iazukonis* (Martnus Iazukonis de Ruda... cum dicto Martino Iazukonis 1459 AC II 812).

lecz można tu również dopuścić fonetyczne zmiękczenie wygłosowego *-n* w sufiksie *-on* czy *-un*. Ponadto sufiks *-uń* w antroponimach może mieć także genezę fonetyczną, a mianowicie zwięźnienie o przed półotwartą, pochodząc z sufiksu *-oń*.

Sufiks *-anin* natomiast pochodzi z *-janins* lub *-ĕnins*. Trudno tu mówić o podstawowym *-n-* w tym sufiksie, gdyż jak pisze W. Vondrak w pracy *Vergleichende Slavische Grammatik*⁶⁴ jest to sufiks złożony. Berneker zaś w *Słowniku etymologicznym*⁶⁵ wysuwa przypuszczenie iż mamy tu do czynienia ze złożeniem morfemu *-an* (dawnych rzeczowników o temacie spółgłoskowym) z liczebnikiem *ins* 'unus', zachowanym w *jedins*⁶⁶.

Podobnie wieloaspektowo wygląda sprawa z sufiksami *-us*, *-uś*, *-usz*. Formant *-us* w antroponimach może być pochodzenia łacińskiego, lecz może to być również zamazurzony formant *-usz*. Formant *-usz* natomiast w nazwach osobowych mógł być dwojakiego pochodzenia, bądź jako spolszczony łaciński *-us*, bądź jako rodzimy formant *-sz* ← *-chjb//sjb*, który przyłączył wygłosową samogłoskę *-u* z pierwszego członu w dwuczłonowych najstarszych imionach osobowych typu *Bogusław* i *Bogusz*. Spółgłoska *ś*, jak przypuszcza Z. Klemensiewicz mogła pojawić się jako oboczniak dawnego *-ch-* lub *-sz-*⁶⁷. Tutaj, na terenie mazurującym można śmiało brać pod uwagę sprawę oboczności fonetycznych.

Formant samogłoskowy *-a*, będący zapewne w swej genezie końcówką fleksyjną *genetivu singularis* utworzył 88 nazwisk, głównie pochodzących od wyrazów pospolitych (53 formacje).

Pierwotnie końcówkami fleksyjnymi były również formanty: *-ów*, *-ew*, które utworzyły ogółem jedynie 5 formacji. Z chęci przekształcenia rodzaju gramatycznego żeńskiego czy nijakiego na męski powstają często derywaty wsteczne. W sumie, łącznie z formacjami powstałymi od czasowników i od wyrażeń przyimkowych jest

⁶⁴ W. Vondrak, *Vergleichende Slavische Grammatik*, cz. 1, Göttingen 1924-1928, s. 542-543.

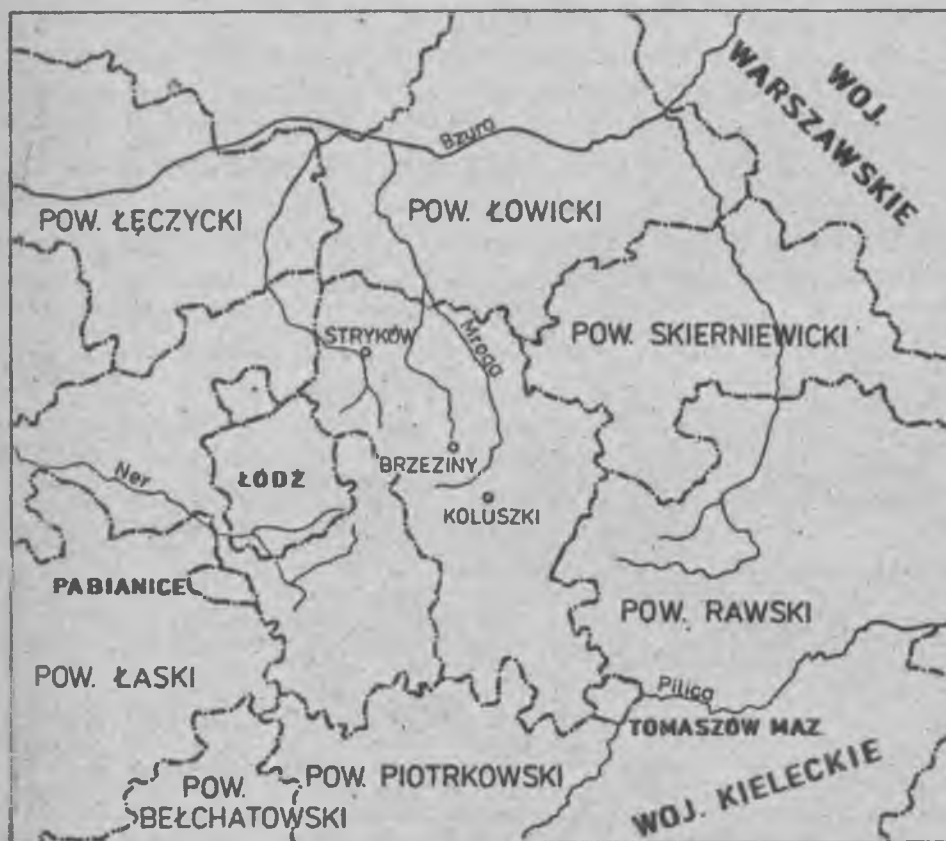
⁶⁵ E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, cz. A-L, Heildelberg 1908-1911, s. 430.

⁶⁶ Por. J. Łoś, *Gramatyka polska*, cz. 2, Lwów-Warszawa-Kraków 1925, s. 40.

⁶⁷ Por. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbaniczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Słownictwo, Warszawa 1964, s. 219.

ich 20. Derywaty wsteczne powstają więc najczęściej od czasowników, od wyrażen przyimkowych, w dwóch wypadkach nazwiska są derywatami od nazw miejscowych. Do grupy tej autorka zalicza również formacje powstające często na skutek zmiany rodzaju gramatycznego. Wynikają one z chęci przekształcenia rzeczowników żeńskich i nijakich, które stają się nazwiskami, na męskie. Derywacja polega tu więc właściwie na odrzuceniu morfemu formotwórczego

Jak wynika więc z analizy morfologicznej nazwisk mieszkańców dawnego powiatu brzezińskiego w województwie łódzkim teren onomastycznie ciąży ku północy. Zdecydowana przewaga formacji ze *-ski* (45,9% formacji derywowanych) świadczy o wpływie północnym, gło-

Rys. 1. Usytuowanie powiatu brzezińskiego w woj. łódzkim w granicach z 1968 r.

wnie wielkopolskim. Za północnopolskim wpływem przemawia także przejście południowopolskiego typu *-ov-* do północnopolskiego *-ov-//ev-* w formacjach z *-ewics//owics*, *-ewski//owski*. Z drugiej zaś strony widać bardzo silny wpływ onomastyczny Mazowsza, odbijający się między innymi w produktywnym przyrostku *-ak*, częstym zarówno w nazwiskach w formie administracyjnej (30% formacji z podstawowym *-k-*), jak i w liczących określeniach patronimicznych tworzonych okazjonalnie na określenia synów i córek od nazwisk ojców.

Instytut Filologii Polskiej
Zakład Współczesnego Języka Polskiego

Barbara Stanecka-Tyralska

THE ANALYSIS OF MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF FAMILY NAMES
IN THE FORMER DISTRICT OF BRZEZINY, PROVINCE OF ŁÓDŹ

The paper analyses family names in the former district of Brzeziny (284 villages, 3 towns: Brzeziny, Koluszki, Stryków). The study covered 94 200 names, giving 5515 name entries. The material covers mainly the 19th and the 20th centuries.

The analysis of morphological structure of the names shows the percentage and number of individual formatives in their productivity (cf. Tab. 1). The author has pointed out their occurrence and regularity and their onomastic connections with Wielkopolska, Mazowsze and partly Małopolska. The analysis shows that the process of suffix derivation is dominant here, both in forms derived from proper nouns and from common nouns. Basic forms constitute 27% of all names (1494 names).

The most common type of derived names is *-ski*. The formatives *-ski*, *-cki* and the expanded morpheme *-in-//yn-*, *-ew-//ow-*, *-an* make 1899 names i.e. 45.9% of derivatives. The derivations from appellative forms with the formative *-ski* (and the expanded morphemes) have been dominant in towns: Brzeziny (47.3%), Koluszki (51.4%), Stryków (52.3%), Jeźów (55.16%), Będków (43.2%), Ujazd (46.7%). There are 1203 names with the basic *-k-* in the suffix (i.e. 30% of derived names). The derivatives with *-ak*, *-ek*, *-ik//yk*, *-czyk* have been the most numerous in the study.

The district, from the onomastic point of view, is heading North mainly to Wielkopolska; there is, on the other hand, a strong influence of Mazowsze